

ПОДКРЕПА ЗА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО В КОНТЕКСТА НА ПРИЛАГАНЕ НА ПРИЕМНАТА ГРИЖА

Вяра Цветанова

Резюме: В статията се прави опит да се очертае същността и значението на подкрепата за приемното семейство, като временна среда за отглеждане и възпитание на деца в риск. Необходимостта от социалнопедагогическо и психологическо съдействие произтича както от нормативно заложените изисквания, така и от специфични критични моменти при взаимодействието в субсистемата „приемни родители – приемно дете – биологични родители“. В рамките на изследването, чрез мнения на експерти от социалната система и на професионални приемни семейства, допълнително се аргументира важността от екипна подкрепа, включваща държавни институции и неформални структури. Помощта от една страна гарантира плавна адаптация на детето в приемна среда и създава възможности за адекватно сътрудничество с него, от друга – професионално мотивира приемните родители за социално отговорната им роля.

Ключови думи: подкрепа, приемно семейство, приемна грижа, приемно дете, социална система

FOSTER FAMILY SUPPORT IN THE CONTEXT OF FOSTER CARE IMPLEMENTATION

Vyara Tsvetanova

Abstract: The article attempts to outline the nature and importance of foster family support as a temporary environment for raising and educating children at risk. The need for socio-pedagogical and psychological support stems both from the statutory requirements and from the specific critical moments in the interaction in the "foster parents-foster child-biological parents" subsystem. Based on the opinions of experts from the social system and professional foster families, the research provides further arguments for the importance of team support involving state institutions and informal structures. On the one hand, the support ensures a smooth adaptation of the child in a foster environment and creates opportunities for adequate

cooperation with him/her, on the other – professionally motivates the foster parents for their socially responsible role.

Keywords: foster family support, foster care, foster child, social system

ПРИЕМНАТА ГРИЖА ЗА ДЕЦАТА В РИСК КАТО СОЦИАЛЕН ФАКТ

Качествената промяна в социална политика на България в началото на XXI век наложи необходимостта от нови форми за закрила и грижа за децата в риск, както и от функционирането на нови и различни по своята същност социални услуги. Едновременно с поетапното закриване на домове за деца, разкриването на социални центрове, на специализирани жилища (защитени, преходни, наблюдавани) и конструирането на административни структури към общините, се изгради и съответната нормативна база, регламентираща статута и дейностите в новите форми за социални услуги. Част от спектъра им е **приемната грижа**, разбрана като социална услуга от нов тип и актуализирана в прехода от институционален тип грижа към грижа и възпитание в най-подходящата за детето семейна или в близка до семейната среда.

Включването и усъвършенстването на социалната услуга „**приемна грижа**“ в полето на българската социална политика, кореспондира с реформите в политически, социален и икономически аспект. Те осигуряват поле за функционирането на алтернативните грижи за деца в български условия, провокирани от редица идеи на европейски неправителствени организации, насочени към появата на нов тип управленски социални решения (Tsvetanova, 2021).

Всеизвестно е, че необходимостта от нови форми на детска закрила, които генерално да внесат промяна в българската система за отглеждане на децата от рисковите групи, произтича от редица драматични констатации на национално ниво в дългия преход към демокрация. Освен множество семейства в криза, с негативни последици върху младото поколение (изоставяне, negliжиране, насилие, зависимости), институционалният подход е с трайно отрицателни последици за децата и младежите. Констатира се, че „новото хилядолетие за България е белязано от факта, че повече от 30 000 деца се намират в специализирани институции“, има и „постоянен темп на намаляване на детското население“, отчуждение, ценностно обедняване и др. (Zhecheva, E. 2019:101). Освен това, институционалната матрица на грижа за деца, доминираща преди 1989 г., „нарушава техните права, гарантирани от международни конвенции, по които Република България е страна“, и „води до установяване на дискриминационни модели в образованието и достъпа до качествена грижа“ (Terziev, V., D. Radev, E. Arabska, R. Dimitrovski. 2017:22).

Тези реалности са предпоставката за формулиране на ясна национална стратегия за деинституционализация на грижите за деца. Като елемент от нея е и приемната грижа, включваща не само настаняване на деца при приемни семейства, а процес по подбор, обучение, подкрепа на приемните родители. Налага се и психо-социална и педагогическа работа с приемното дете и биологичните му родственици. Важно е информирането и мотивирането на общността за включването ѝ в процеса и за разбиране на необходимостта от подобна социална услуга.

Затова идентифицирането на социалната услуга „приемна грижа“ в пространството на социалните и педагогически науки не е случаен факт – тя е методологически обусловена от разбирането за детето и детството, както и от смисъла на общия подход към грижата за децата в риск, и конкретно за децата без стабилна и позитивна семейна общност. Приема се, че този вид грижа за детето, на основание нормативно и социално зададени параметри ще му осигури необходимата семейна среда, гарантираща условия за неговото адекватно развитие, възпитание и социализация. В същностната характеристика на приемната грижа, са заложили ценностният подход, визиращ разбирането че „детето е ценност“, личностно-ориентираният към детските възможности и потребности подход, както и подходи и принципи, осигуряващи индивидуален темп на развитие. В този контекст, приемната грижа като част от съвременните мерки за закрила на детето и социална услуга, се прилага спрямо деца в риск, независимо от произхода им, пола, религията, медицинските показатели и др. в семейна среда.

Във визията за приемната грижа се съдържа и разбирането ѝ като екологичен модел за подкрепяне на семейства в криза, без да се пренебрегва и съдействащата функция на социалната система спрямо приемните родители, които имат пряка обществена мисия по отношение на приемните деца (Dzhordzh & Audenhovan, 2004).

Синтезирано, социалната услуга е необходимият социален факт, генериращ възможност за закрила, подкрепа, грижа и отглеждане на детето, извън биологичното му семейство. Приемното семейство е социален ресурс за настаняване на деца в риск, както и за осигуряване на тяхното развитие и удовлетворяване на потребностите им.

Във фокуса на настоящето проучване са както част от реалностите съпътстващи дейностите на приемните родители, така също и възможностите на експертната общност за **подкрепа на приемното семейство**, осъществяващо т.нар. приемна грижа за деца в риск. База за проучване и анализ върху резултатите от него са характерните особености на **детецентризма – подход, изискващ в центъра на дейността да е детето с неговите биологични и психосоциални предразположения и потенциал за развитие.**

Целта на проучването е ориентирана към разкриване на проблемните сфери при осъществяване на мярката за закрила „приемно семейство“, а в този смисъл и обосновка на подкрепата от която се нуждае то. Авторските проучвания по проблема и издигнатата цел дават основание за идентифициране на три основни задачи, както следва:

- представяне на акценти от нормативната уредба, регламентираща осъществяване на социалната услуга „приемна грижа“;
- идентификация на потребността от подкрепа за приемното семейство, разбирано като необходимия социален конструкт за временно отглеждане на деца;
- експертно оценяване на дейностите, добрите практики и проблемите, свързани с осъществяване на семейната грижа за приемното дете.

НОРМАТИВНА ОСИГУРЕНОСТ НА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО

Социалната услуга „приемна грижа“ в световен мащаб, а и в България, „се предоставя на дете в риск и на неговото биологично семейство“ (Todorova, I. 2013:175). Развитието ѝ предполага освен превантивни действия срещу изоставяне на деца и помощ за семействата им, но и ясно дефиниране кога, в какви случаи съществува риск за детето, за да се предприемат действия по извеждането му от роджена среда.

По отношение на понятието „дете в риск“ предвид широкото му тълкуване, Златкова-Дончева (2018) представя обобщено разбиране въз основа на множество популярни дефиниции в педагогическата наука, изразяващо се в „неблагоприятна житейска перспектива, провокирана от различни външни фактори (семейство, среда, общност) и вътрешни фактори (личностни характеристики)“ за детето (Zlatkova-Doncheva, 2018:22). Законът за закрила на детето извежда конкретни обстоятелства, които се разбират като опасни за живота, здравето и развитието на децата и предполагат експертна намеса за отстраняване на риска и за възстановяване на благоденствието. Част от ситуациите, са свързани с възможности за „злоупотреба, насилие, експлоатация“, други със загуба на родителите или лишаването им от права, трети касаят отпадане на детето от образователната система (Закон за закрила на детето, Dopolnitelni razporedbi, t. 11).

Юридическа база за приемната грижа освен по-горе посочения документ, са Законът за социалните услуги, Наредбата за условията и реда за кандидатстване, подбор и утвърждаване на приемни семейства и настягане на деца в тях, Методиката за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „приемна грижа“, Наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца и др. Чрез тях се дефинира, прилага, контролира и оценява не само в оперативен план приемничеството, но и като качествено изпълнение на основните дейности на приемните родители. Нормативните постановки изясняват и същностните причини за настягане на дете извън

биологична среда, т.е. според тълкуванието и степенята на възможните негативни последици за него, актуални към момента на установяване на риска от социалните служби. Разбира се, за прилагане на услугата не по-малко важни са специалистите, средата на произход и живот на детето, информираността на обществото, личността на кандидатите за приемни семейства, възможностите за професионално обогатяване на вече утвърдени такива, измеренията на подкрепата за всички участници в процеса.

Тази форма на алтернативна грижа се конкретизира в българските нормативни документи чрез професионални и чрез съществуващи на доброволен принцип семейства. В случая в ползрението на изследователския интерес са професионалните приемни родители и подкрепата, която получават или заявяват необходимост от нея, въз основа на практически формулирани ситуации в резултат от съвместното съжителство с приемното дете.

Законовите условия изясняват и процеса по настаняване на деца в небологична семейна среда. Настаняванията (краткосрочно, дългосрочно, заместващо, спешно), са съобразно конкретиката на случая и потребностите на детето, профила на приемното семейство (педагогически, социални, емоционални и др. специфики на лицето, което ще полага грижи), потенциала на рождната среда да съдейства за по-бързо връщане на детето в нея.

Професионалното семейство обикновено е предпочитано от кандидатстващите лица. Според справка на Агенцията за социално подпомагане към края на 2022 г., в страната ни има 9 доброволни приемни родители, за разлика от професионалните, които са 1883. (ASP. *Osnovni pravnenia po zakrila na deteto*). Справката сочи още, че в 290 от тях няма настанени деца, което може да демотивира приемните семейства за оставане в системата за грижа. Другото измерение на проблема, е оставане в системата, но несъгласие за промяна на съществуващият им профил за деца от конкретна рискова група, което води до дълготрайна неактивност на семействата, респективно икономическа несигурност, ако това е единствената им възможна професионална заетост. Обикновено екипите по приемна грижа провеждат разговори с приемните родители за: „причини за невъзможността да бъде настанено дете, промени на профила, целесъобразността от заличаване“ (ASP. *Ekspertite po priemna grizha reagirat na problema s nezaetostta na registrirani priemni semeystva*). Успешното разрешаване на този проблем е в полето на професионалните компетенции и активност на експертите, но не и без желанието за съдействие от приемните родители.

Финансовото възнаграждение за труда, включително правото на еднократни материални или парични стимули, нерядко е подбуда за избор да се кандидатства за приемни родители (Pravilnik za prilaganie na ZZD, Glava peta, chл. 46, „а“, chл. 57v.). И въпреки, че взаимодействието между приемащите лица и детето е временно, често възникват и

свързаности помежду им със силна емоционална наситеност. Подобни връзки понякога пренятстват безпроблемното извеждане на детето от алтернативната среда. Трудностите възникват най-вече при липса на адекватна и продължителна подготовка, тъй като „всички участници в този процес – приемни родители, дете, братя и сестри в приемното семейство, се нуждаят от помощ и подкрепа, за да могат успешно да се справят с раздялата“ (Borisova., 2007:101). Важна е професионалната намеса на социалните работници месеци преди извеждането на приемното дете за реинтеграция или осиновяване. Въз основа на оценка на привързаността, възрастта и спецификите на личността му, осъзнатостта на приемното семейство за особеностите на този етап, специалистите е необходимо да са активни в работата си за осъществяване на по-безболезнена раздяла.

Структурно, особеностите на гържавно регламентираната грижа са: а) активност на национални и общински структури (министерства, агенции, отдели за закрила на детето и др.) в задаването на норми и стандарти за услугата, при мониторинг на качеството ѝ, при контрол върху изпълнение на последващи предписания; б) правно регулирани отношения между основните субекти в приемната грижа (приемно семейство, доставчици на услугата, приемно дете, биологично семейство); в) изисквания, свързани с кандидатстване, одобрение, обучение и специализиране на кандидати за приемни родители; г) осигуряване на социалнопедагогически условия за качество на грижата от приемащите семейства чрез подкрепа за тях и отражението ѝ върху взаимодействието им с приемните деца.

Основни компоненти на процеса, са: наличие на договори между приемните семейства и доставчика на социалната услуга; индивидуален план за потребностите на детето и проследяване на развитието му; заплати за професионалните родители; мониторинг от социалните служби; подкрепа в социален, педагогически, образователен, психологически аспект за приемните родители, приемните деца, биологичните родители. Компонентите са необходими за успешна реализация на приемната грижа и имат потенциал за изграждане на добри партньорски взаимоотношения между социалната система и приемните семейства. Чрез трудова заетост и финансово възнаграждение от една страна, от друга – чрез процедурите по наблюдение, контрол и оказване на помощ от социалните структури за приемните родители, се формира усещането им за пълноценно и пълноправно участие в приемното родителство.

ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА ПОТРЕБНОСТТА ОТ ПОДКРЕПА ЗА ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО

Приемната грижа, освен че е в полза на децата в риск, влияе и върху биологичните им родственици за осъзнаване на педагогическите, битовите, ценностните виждания на възрастните и за статута на детето в

семейството. Прилагането ѝ показва, че е важно съществуването на „програми и услуги“, които да са достъпни за „всички рискови групи“ и да бъдат ориентирани към „интервенции, осигуряващи както превенция, така и закрила, и даващи предимство на семейната и общностната грижа за деца пред институционалната“ (Deuyvis, 2008:7). Факт е, че когато цялостната държавна политика по детското благосъстояние, действа въз основа на „всеобхватност на грижата“ – ранно установяване на рискови влияния за детето и семейството му и причини, превенция срещу риск, работа за устойчивост на защитните сили на семейството, сътрудничество между социалните услуги (Deuyvis, 2008:7), се благоприятства успехът на социалнопедагогическата работа по възстановяване на разрушените взаимоотношения в биологичната семейна система и за това могат да спомогнат и алтернативните услуги в общността.

В този контекст за Башева (2018) концептуално извежда, че приемничеството освен че е ориентирано към закрила на деца, е и естествено зараждащо се в обществото, „намира своето приложение под една или друга форма в целия свят“, и позволява „индивидуална грижа и подкрепа, която да доближи живота и развитието им до тези на децата, растящи в любящи биологични семейства“ (Basheva, H. 2018:180).

Според Тодорова (2013) новата реалност, която предлага приемната грижа в много голяма степен зависи и от подкрепата за приемните родители (Todorova, I. 2013:175). Още повече, че професионалните компетентности на специалистите са фактор, определящ качеството на социалната работа, предвид ролята им да защитават детето и полагащите грижи за него (Bogdanova, 2009). Работата на социалните работници предполага опитност както за „запазване на идентичността на детето“ и за насърчаване развитието му, така и за изграждане на „мостове за приемственост между два социални свята – рождени и приемни...между теория и практика“ (Tsvetanova,, 2021:99). Така, компетенциите потенцират естественото протичане на съжителството в приемна среда, помагат на биологичното семейство да „стъпи на крака“, съдействат за успешно реинтегриране или осиновяване на детето.

Процесът по ситуиране на приемното семейство като важен субект в модела на алтернативни социални услуги, предполага във всички отделни моменти то да бъде насочвано и стимулирано (Natsionalna strategia „Vizia za deinstitutsionalizatsiyata na detsa v Republika Bulgaria“). От професионалната намеса на съпътстващите го субекти, зависи в голяма степен качеството на полаганите грижи в педагогически, психологически, дори материален аспект. Въпросът за подкрепата е актуален предвид, че навременността на съдействието, времетраенето, ясното диференциране на нуждите на приемните родители, но и на приемното дете има отражение върху качеството на функциониране на социалната услуга.

Логично възниква и питането: Какъв тип подкрепа е съществен и в какви моменти от съществуването на приемното семейство се налага? Изследователските намерения очертават зони, конкретизирани по следния начин: а) периоди, в които приемните родители имат потребност от подкрепа; б) структури, оказващи подкрепа на приемното семейство; в) доминиращ вид съдействие за приемащите родители и критични моменти в ежедневната грижа за детето, свързани с необходимост от подкрепа.

Стандартите за прилагането на приемната грижа (Metodika za usloviyata i nachina na predostavyane na sotsialnata usluga „priemna grizha“), изясняват, че нужда от съдействие има при почти всички положения от процедурата по осъществяване на грижата, и е с различни измерения – социални, педагогически, психологически, образователни, медицински.

При кандидатстване, в съвместната работа между лицата и социалните работници възникват взаимоотношения, предполагащи идейно структуриране на представите на кандидатите за същината и функционалните особености на приемната грижа. В този период, съществува и възможността за отказ от „влизване“ на лицето в услугата. Съображенията могат да варират от персонално неосъзнати трудности в социалнопедагогически план до разочарование от поставените изисквания, които го очакват при практическо поемане на мисията на приемничеството. Затова изпъква необходимост от изясняване на мотивите и полагане на усилия от социалните служби за продължаване на процеса, особено при лица, отличаващи се с потенциал за надграждане на собствен педагогически опит.

Обучителният етап за кандидатите, се налага след социална оценка на пригодността им да се справят с целево заложеният смисъл на услугата – „сигурна и безопасна семейна среда“, „превенция на институционализацията на деца и осигуряване на подкрепа за биологичните родители в кризисни ситуации“, ресоциализация, реинтеграция (нак там, 4). Подготовката на професионалните приемни семейства спомага за натрупване на знания, умения, придобиване на специфичен възпитателен опит, свързан с деца в риск. Подкрепата се реализира не само по време на обучителните часове, но и извън тях. Осъществява се чрез мобилна дейност на социалните работници (визити и разговори в домовете на приемните родители), практически насоки за допълнително стимулиране на лицата (казуси, посещения на кандидатите в институции от резидентен тип).

Настаняването и съжителството с приемно дете, е особено критичен период за приемните семейства. Предизвикателства са: осъзнаване на преходния характер на грижата; изграждане на компетентности за минимизиране на „първичната рана“ у децата (Verie, 2005) чрез доверителни връзки с възрастните; способност за социално сътрудничество с помагащите субекти и за позитивно общуване с рождените близки на детето. Още повече, че качеството на грижата е обвързано с разбиране

на детските проблеми и на биологичните родители „през позицията на професионализма“, предвид че „професионалната приемна грижа е насочена най-вече към деца със затруднения от различно естество (поведенчески, емоционални и др.)“ (Borisova, 2006:59).

Съвместният живот с настанено дете, се отличава и с психическо напрежение за приемното семейство. Измеренията му за родителите могат да бъдат:

- културно-битови (установяване на хигиенни навици и физическо адаптиране на детето към новата среда, специфики на общуване на детето у дома и навън);
- емоционално-когнитивни (непреживян опит от общуване с дете, носител на психо-емоционални, физически и др. травми; осмисляне и приемане от детето на травмата, с която идва в семейството; справяне с ефекти от negliжиране на детето в биологичната му среда и работа за преодоляване на усещането за отхвърленост);
- възпитателно-образователни (приобщаване на детето към общочовешки и семейни ценности, трудности в обучението и др.).

Обективното въздействие на професионалната подкрепа и на съдействието от разширената семейната среда за приемните родители, допълнително обучение след настаняване на приемното дете – всичко изброено е съществено за критично осмисляне на съжителството с настаненото дете и за мотивацията за качествена грижа.

В този контекст могат да се изведат още условия, при които приемащите родители се нуждаят от сътрудничество: няма настанено дете при тях за определен период (от месец до няколко месеца); конфликти между биологичните деца на приемното семейство и приемното дете; конфликти с рожденото семейство на приемното дете; спешни ситуации, свързани с живота, здравето на детето или приемащите субекти; извеждането на детето от временната среда (при реинтегриране/осиновяване); грижа за деца с увреждания. В подобни случаи, при липса на съдействие, социалните служби отчитат снижаване на мотивацията на приемните родители, в резултат на съмнения в собствените компетенции заради временна невъзможност да се справят с възникналите ситуации. При всички тези положения е налице необходимост от помощ от страна на ангажираните формални и неформални системи, действащи в контекста на грижата.

Dzhordzh & Audenĥovan (2004) сочат, че „професионалната подкрепа, която бива оказвана на семействата, е структурно свързана с характера на гържавата“, според типа демократично управление, разграничавайки подкрепа както на национално ниво, така и на местно равнище (Dzhordzh & Audenĥovan, 2004:93). В България формалното професионално съдействие, се осъществява от областните екипи по приемна грижа, отделите

за закрила на детето, образователни структури и др. Оказването на подкрепа е част от задълженията на доставчика на услугата и на Дирекция „Социално подпомагане“. Важен фактор обаче са и други социални услуги, към които биват насочвани приемният родител, приемното дете или биологичното семейство. Като такива могат да се посочат Център за обществена подкрепа, Център за социална рехабилитация и интеграция, Комплекси за социални услуги и др.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОДКРЕПА НА ДЕЙНОСТИТЕ В ПРИЕМНОТО СЕМЕЙСТВО – ЕКСПЕРТИЗА НА ПРИЕМНИ РОДИТЕЛИ И СОЦИАЛНИ РАБОТНИЦИ

За целите на изследваната проблематика, е извършено допитване до 22-ма професионални приемни родители, което диференцира критични зони в контекста по прилагане на социалната услуга. Отзовалите се лица, съставляват една четвърт от одобрените на територията на област Благоевград. Съществено е да се посочи, че този тип респонденти като специфична социална група, се отличават с известна дистанцираност от обществото. Причини могат да се търсят в индивидуални опасения за публично демонстриране на професионални постижения, а и във връзка с опазване на психическото и емоционалното здраве на приемните деца.

Проучването сред приемните родители е осъществено през есента на 2022г. с помощта на авторски въпросник в електронна форма. Структурата му съдържа въпроси от отворен и затворен тип. Смесово, целят да уловят: екзистенциални моменти, които приемните родители свързват с нужда от подкрепа; ситуации, в които тази необходимост е била negliжирана от страна на социалната система; промени, които желаят и очакват от държавни структури по отношение на процеса по приемничество и субектите в него; кои са структурите, на които винаги могат да разчитат при кризисни ситуации; в практически план от какво съдействие най-вече се нуждаят.

За преобладаващата част от изследваните лица, съществени моменти с влияние върху качеството на приемната грижа, са: извънредни положения, свързани с живота и здравето на приемното дете или на самите тях; конфликт с родените родители; настаняване и обгрижване на деца с увреждания. Ситуации от значение за адекватно функциониране на приемната семейна система, са и: осиновяване; липса на съдействие чрез заместваща приемна грижа за основния приемен родител; извеждане на детето от временната среда за реинтегриране; психологически стрес за биологичните деца на приемните родители, след извеждане на настаненото дете от тяхната семейна среда.

Приемните семейства смятат, че екипната работа от страна на различни институции, т.е. комплексната специализирана подкрепа,

спомага за повишаване на педагогическата им увереност в полза на децата в риск. Близко 60% от тях поставят на първо място нуждата от психологическо съдействие, в съчетание с педагогическа, здравна и парична помощ. Едва 15% допускат, че обогатяването на личната им възпитателната практика може да бъде фактор, позитивно стимулиращ грижата. Почти всички респонденти обаче (90%), са на мнение, че във всеки един момент могат да получат подкрепа от социалната система. Същевременно 50% от тях разчитат и на собственото си семейство, или на близки и приятели. Помощта от семейната група е стимул, като наличието на положителна атмосфера осигурява адекватно социализиране на приемните деца.

Според получените данни, 10% от приемните семейства смятат, че има negliжиране на потребностите им от страна на социалните работници. Най-вече се случва при: нужда от споделяне на страхове за детето при предстояща реинтеграция в биологичната среда; при неяснота за здравословното му състояние; продължителен период на безработица, поради несъвместимост между профилите на приемното семейство и приемните деца. Последното условие не рядко е причина за трайна демотивация за оставане в регистъра на активни приемни родители и поражда съмнения в пригодността им като професионалисти в областта на детската закрила.

Изследваните лица най-рядко очакват подкрепа от законодателната и от образователната система. Забелязва се и известен спад в доверието им за съдействие от други социални услуги или от местната мрежа от приемни родители. Факт е обаче, че заедно с „основните фигури на професионалния социален работник, отговарящ за „случая“ и приятеля/сродника/съседа, който посещава семейството, за да предложи помощ, съвет или напътствие“ (Dzhordzh & Audenhovan, 2004:99), в общността има позициониран колектив от приемни родители. Тази структура изпълнява неофициално задачата за взаимно насърчение на отделните членове, особено на лица, отскоро в тази услуга. В рамките на своеобразно социално пространство, се дава поле за споделяне, обмен на добри практики по казуси, конфронтации с позитивна конотация. Чрез такива взаимодействия, освен приобщаване, се постига и допълнително стимулиране за дейността им. Логичен пример в това отношение са посочените в позицията на социалните работници „групи за самопомощ“.

По отношение на супервизиите, като част от плановете за надграждащо обучение по приемна грижа, 35% от изследваните родители насочват вниманието, че са твърде малко организирани срещи, както за тях, така и за социалните работници. Подчертават, че съдействието, което получават още в първите етапи от процедурата, трябва да е системно и устойчиво във времето.

Приемните семейства заемат критична позиция и във връзка с трудово-правните отношения. Определят ги като ограничаващи и близо 95% заявяват позиция за промяна към договорни споразумения от трудов тип, с оглед произтичащи от него права (обезщетения, отпуски, социални рискове и др.), доколкото към момента са тип граждански. За този вид формална подкрепа сдруженията и асоциациите в сферата на алтернативни социални услуги призовават периодично през години наред, предвид необходимостта от социална сигурност, респективно мотивация за влизане и оставане в услугата на лица в полза на деца в риск (Trend: Namalyavat balgarite, koito biha stanali priemni roditeli).

Изследването разчита и на 5 експертни оценки – на специалисти от Областен екип по приемна грижа (ОЕПГ) и на социални работници от Център за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ) в община Благоевград. Индивидуалните беседи с тях следват съдържателната логика на въпросите в електронния формуляр за приемни родители.

Експертизата на социалните работници от Областния екип изяснява, че подкрепата намира израз в надграждащи обучения, супервизии и интервизии, консултации със специалисти от екипа или извън него (медицински лица, педагози и специални педагози, психолози). Съществуват и „групи за самопомощ“, които се организират ежемесечно от и в полза на приемните родители. Идеята за такъв тип взаимна подкрепа, е част от философията на Виенският модел за приемна грижа, основните елементи на който са включени при прилагането ѝ в страната ни (Vienski model za kvalifitsirana priemna grizha za detsa). Съдействие от такова естество е включено и в проектната дейност при алтернативни грижи (Projekt „I az imam semeystvo“). Според специалистите, по време на своите срещи родителите имат възможност за споделяне на проблеми с настанени при тях деца или с техните биологични семейства, да търсят възможни решения на трудни ситуации, да се съветват помежду си. Във функционален смисъл, може да се посочи, че групите за самопомощ реализират превенция по отношение на „неустойчива мотивация“ на отделни приемни лица, съществуването на която би провокирало „трудно изпълнение на специфични родителски задължения“ (Borisova, 2001:37).

Друг тип подкрепа, са целеви финансови средства, които се насочват към приемни родители и деца, включително еднократни помощи, чийто израз може да бъде и в натура, напр. компютър, велосипед, дрехи и обувки за приемното дете.

Същевременно, съществуващата колаборация между ОЕПГ и ЦСРИ, се очертава като позитивна практика за екипна дейност чрез съпътстващи социални услуги. Усилията се насочват за разрешаване на кризисни обстоятелства от различно естество, благодарение на консултативни

беседи, индивидуални психологически сесии с продължителност поне три месеца за всяко лице, обучения за повишаване на родителския капацитет. По данни на социалните работници, през последните няколко години, една трета от сключените договори за допълнителна подкрепа в ЦСРИ, са били свързани с индивидуална психологическа и социална работа с деца в приемна грижа и с техните приемни или биологични родители. Образователната и логопедичната помощ от своя страна е съвместна и с други институции – детски градини, училища, Общостен център „Ранно детско развитие“, функциониращи в общината.

Често се налага действието на мултидисциплинарни екипи за разрешаване на проблеми, свързани с: необяснимо поведение на детето или твърде агресивно (реализират се разговори със социален работник, консултации с психолог, медицински специалисти); проблеми в учебния процес, лошо поведение и бягства от училище (социален работник, педагогически съветник, ресурсен учител, инспектор Детска педагогическа стая); липса на основни хигиенни навици у приемното дете (беседи със социален работник, психолог, личен лекар) и др. В този контекст, става ясно, че необходимост от подкрепа има не само за детето.

Потенциал за подкрепа може да се търси и открие и чрез влиянието на общественото мнение, което през годините на прилагане на приемна грижа, разделя обществото на две позиции – негативна и позитивна. Като отрицателно спрямо тях, го определят 65% от анкетираните приемни семейства. Реално, позицията на социума остава трайно непроменена, с оглед факта, че една от „най-съществените трудности при въвеждането на приемничеството“ е „необходимостта от промяна в мисленето и нагласите на хората“ (Georgieva, 2006:28). Същевременно, „рекламирането“ услугата сред населението през последните две-три години е затруднено, по думите на експертите, като това е следствие от пандемичната ситуация с разпространението на COVID – 19 и фокусиране на усилия към услуги за обезпечаване на образователната осигуреност и здравната закрила на подрастващите.

В смисъла на конкретни изводи от осъщественото проучване се определят:

1. Необходимост от подкрепа за приемните родители съществува на всеки етап от реализирането на приемната грижа, но като особено чувствителни се очертават моментите, когато: предстои настаняване на дете и очакваното съжителство с него; кризисни положения с приемното дете; липса на настанено дете, водеща до риск от демотивация на приемащите субекти; конфликти с биологичните родители на детето; обученията за компетентностно надграждане са малко; при негативно влияние на общественото мнение относно алтернативната социална услуга.

2. Въз основа на мненията на изследваните приемни семейства е ясно, че част от тях са недоверчиви към законодателната и образователната системи, не винаги разчитат на подкрепа и от страна на социалните работници или специалисти от други услуги. Една трета заявяват, че потребността от целенасочени консултативни и обучителни срещи е важна, но на практика срещите са малко, което не насърчава качествено прилагане на приемна грижа.
3. Социалната система декларира, че подкрепа се оказва системно в процеса на развитие на приемното семейство – обучения, супервизии, интервизии, консултации, както и т. нар. „групи за самопомощ“, които могат да се разбират и като своеобразно вътрешно сътрудничество в локалната мрежа на приемните семейства.
4. Финансовата страна на услугата гарантира заплати на професионалните приемни родители. Негативен аспект е липсата на този тип подкрепа, когато системата не успее да настани дете в приемна среда, особено когато периода е продължителен, това създава риск от излизане от социалната услуга на приемните родители.
5. Колаборацията между различните специалисти и различните социални услуги в местната общност (социални работници, психолози, педагози, медицински лица и др.) позволява разнообразен тип подкрепа за приемните родители – социална, психологическа, педагогическа (както и за други субекти в процеса – приемно дете, биологично семейство).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Приемната грижа е социална услуга, прилагана в България на основание нормативни постановления и при отчитане на необходимостта за генерална промяна в социалната политика спрямо детската закрила. Част е от глобалните процеси по деинституционализация на грижите за деца. В страната ни тя се реализира с ускорени темпове от началото на XXI век, като към юридическата ѝ основа е създадена и Методика с описани стандарти за реализирането ѝ.

Проблемите, свързани с подкрепата и грижите за децата в риск, са съществена част от изследванията в научното поле на социалната педагогика. В общия контекст, те приоритетно са насочени към диагностични процедури, свързани: с агресивно поведение в училищната среда и извън нея, респективно със социална и педагогическа дейност в училище (Kuzmanova-Kartalova, R. 2004); със социализацията, с акцент върху проблема „по какъв начин човек става компетентен член на обществото“ (Kuteva-Tsvetkova, V. 2008: 22); със статута на деца с проблеми със закона (Petrova, N.); с дейностите в полето на превантивна и корекционна дейност за подрастващи с девиантни прояви (Kriviradeva, B., B. Tsvetkov. 2010); със съвременните предизвикателства на приобщаващото образование

като „нова образователна политика“ и „човешко право“ (Radulov, V. 2018) и редица други аспекти.

В този смисъл е нужно да се отчете, че е важна активността от страна на научната общност по отношение на феномена **„приемничество“**. Макар и с временен статут, приемното семейство има съществено значение, защото предлага защитена и благоприятна среда за отглеждане и подкрепа на децата в риск. Важно е, вниманието на компетентните изследователи – педагози, психолози, социални работници и други специалисти да се насочи не само към администрирането на дейностите на приемното семейство и квалификацията на приемните родители, а преди всичко към **детето – към неговите преживявания, към неговото психо-социално, емоционално и ценностно развитие, към начина му на живот в приемното семейство и неговата удовлетвореност от взаимодействията в него**. Такъв подход би спомогнал за успешна „политика за социална подкрепа на семейството изобщо и на позитивното родителстване“ (Petrova-Dimitrova, N. 2009.:18).

Съвместната дейност на основните субекти в полето на тази алтернативна на институционалния тип грижа (приемни родители, биологични семейства, социални работници), е призвана да осигури функционирането на позитивна семейна среда за детето в риск, въпреки нейният временен характер, да гарантира преодоляване на рисковете за детето, както и да подкрепя биологичната му среда за реинтеграция.

Задълженията на приемното семейство се обуславят от съответната подкрепа, не само в нормативно изражение, но и функционално, свързано със системни действия на отделните структури. Водеща роля за реализирането ѝ имат пряко свързаните с приемната грижа формални организации (социална, образователна, правна и др. системи). Социалната система, от една страна предвид мненията на експертите, отчита необходимостта от съдействие на всички нива на приемния процес, за да се гарантира ефективност на грижата. От друга – декларира полагането на професионални усилия, изразяващи в различни форми на взаимодействие в полза на приемните семейства.

В рамките на реализираното изследване, се откроява противоречие относно съдействието, която очакват приемните родители и което получават – в позицията, заявена от социалните работници. Причинно-следствена връзка за това може да се търси в съмнението на семействата относно „заявена-реализирана“ помощ от формалните системи.

Трябва да се отчете и нуждата от повишаване на активността на неформалните структури (местни групи на приемни родители, неправителствени организации, приятелски/роднински групи). Те са сериозен стимулиращ фактор в общността, когато усилията на държавните системи са недостатъчни, за да се предотврати нарушаване на

взаимодействието между приемното семейство и дете, включително загуба на мотивационните нагласи на семействата. Разбира се, недоверието в съпътстващите социални услуги, по-пасивната позиция на образователната система, промяната в трудово-правната договореност, които очертават изследваните приемни семейства като конфликтни точки в контекста на действителната подкрепа, са част от динамиката на приемната грижа. Кое то дефинира и необходимостта да се преразгледа на експертно ниво, с участието на приемни семейства важността от социалното сътрудничество.

Защото именно то съдейства приемните родители „да се концентрират върху своята основна задача – възпитанието и грижата за приемното дете и да поставят в центъра на своята работа най-добрия интерес и нуждите му“ (Narachnik за priemna grizha, 53). Подкрепата е условие, изпълнението на което дава стимул на приемните семейства да демонстрират на външната среда значението на позитивните социализационни промени у детето.

БИБЛИОГРАФИЯ

- АСП. Експертите по приемна грижа реагират на проблема с незаемостта на регистрирани приемни семейства. [ASP. Ekspertite po priemna grizha reagirat na problema s nezametostta na registrirani priemni semeystva.] <https://asp.government.bg/bg/novini-i-akcenti-asp/ekspertite-po-priemna-grizha-reagirat-na-problema-s-nezaetostta-na-registrirani-priemni-semeystva/>
- АСП. Основни направления по закръла на детето. [ASP. Osnovni napravlenia po zakrila na deteto.] <https://asp.government.bg/bg/deynosti/zakrila-na-deteto/osnovni-napravleniya-priemna-grizha/>
- Башева, Х. (2018). Идеологията на приемната грижа – такава, каквато го дъде в България. Сб. „Жива старина. Научното наследство на Димитър Маринов (1846–1940)“ с. 178–190. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- [Basheva, H. (2018). Ideologiyata na priemnata grizha – takava, kakvato doyde v Bulgaria. Sb. „Zhiva starina. Nauchnoto nasledstvo na Dimitar Marinov (1846–1940)“ s. 178–190. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.] https://www.researchgate.net/profile/Petya-Bankova/publication/364622605_Izdatelstvo_na_BAN_Prof_Marin_Drinov_DNI_NA_KULTURNOTO_NASLEDSTVO_V_INSTITUT_ZA_ETNOLOGIA_I_FOLKLORISTIKA_S_ETNOGRAFSKI_MUZEJ_-BAN/links/6353bc8b8d4484154a23dac4/Izdatelstvo-na-BAN-Prof-Marin-Drinov-DNI-NA-KULTURNOTO-NASLEDSTVO-V-INSTITUT-ZA-ETNOLOGIA-I-FOLKLORISTIKA-S-ETNOGRAFSKI-MUZEJ-BAN.pdf#page=177
- Богданова, (2009). Изоставянето на деца – превенция и алтернативи. София: Авангард Прима. [Bogdanova, (2009). Izostavyaneto na detsa – preventsia i alternativi. Sofia: Avangard Prima]

- Борисова, М. (2007). Приемната грижа в кадър и перспектива. София: Авангард Прима. [Borisova, M. (2007). Priemnata grizha v kadar i perspectiva. Sofia: Avangard Prima.]
- Борисова, В. (2001). Социално-педагогическа помощ при мотивиране на приемното семейство. Обществено възпитание, 6, с. 35 – 38. [Borisova, V. (2001). Sotsialno-pedagogicheska pomoshht pri motivirane na priemното semeystvo. Obshtestveno vazpitanie, 6, 35 – 38.]
- Борисова, М. (2006). Семейните домове в България – първообраз на професионална приемна грижа. ФИЦЕ-България. Бюлетин септември. с. 59-64. [Borisova, M. (2006). Semeynite domove v Bulgaria – parvoobraz na profesionalna priemna grizha. FITsE-Bulgaria. Vyuletin septemvri. s. 59-64.]
- Верие, Н.Н. (2005). Първичната рана. Да докоснем света на осиновеното дете. Издателска къща ЛИК. София. [Verie, N.N. (2005). Parvichnata rana. Da dokosnem sveta na osinovenoto dete. Izdatelska kashta LIK. Sofia.]
- Виенски модел за квалифицирана приемна грижа за деца. [Vienski model za kvalifitsirana priemna grizha za detsa.] <https://www.pokrov.foundation/виенски-модел-за-квалифицирана-прием/>
- Георгиева, М. (2006). Опитът на ОДЗ – Варна при въвеждането и развитието на приемната грижа. ФИЦЕ-България. Бюлетин септември. с. 23-30. [Georgieva, M. (2006). Oritat na ODZ – Varna pri vavezhdaneto i razvitiето na priemnata grizha. FITsE-Bulgaria. Vyuletin septemvri. s. 23-30.]
- Дейвис, Р. (2008). Набор от инструменти за ориентирана към семейството социална работа. Детско благополучие – от превенция към закрила. Проект „Популяризиране и развитие на алтернативни форми на грижа за деца, лишени от родителска грижа в Босна и Херцеговина”. Save the children UK. [Deyvis, R. (2008). [Nabor ot instrumenti za orientirana kam semeystvoto sotsialna rabota. Detsko blagopoluchie – ot preventsia kam zakrila. Proekt „Populyarizirane i razvitie na alternativni formi na grizha za detsa, lisheni ot roditelska grizha v Bosna i Hertsegovina”. Save the children UK.]
- Джордж, Ш., Н. Ауденховън. (2004). Приемната грижа – участници и взаимовействия. Фондация „Свободна и демократична България”. София: ТВР Принт ООД. [Dzhordzh, Sh., N. Audenhovan. (2004) Priemnata grizha – uchastnitsi i vzaimodeystvia. Fondatsia „Svobodna i demokraticzna Bulgaria”. Sofia: TVR Print OOD.]
- Жечева, Е. (2019). Създаване на системата за закрила на детето и развитие на националните политики. Педагогика, том 91, бр. 1 с. 100 – 111. [Zhecheva, E. (2019). Sazdavane na sistemata za zakrila na deteto i razvitie na natsionalnite politiki. Pedagogika, tom 91, br. 1 s. 100 – 111.]
- Закон за закрила на детето. (ЗЗД). Обн. ДВ. бр.48 от 13 Юни 2000г, изм. и доп. ДВ. бр.62 от 5 Август 2022г. Допълнителни разпоредби, м. 11. [Zakon za zakrila na deteto. (ZZD) Obn. DV. br.48 ot 13 Yuni 2000g, izm. i dop. DV. br.62 ot 5 Avgust 2022g. Dopalnitelni razporedbi, t. 11.]

- Златкова-Дончева, К. (2018). Менторството и децата в риск. Бургас: Либра Скорп [Zlatkova-Doncheva, K. (2018). Mentorstvoto i detsata v risk. Burgas: Libra Skorp]
- Кузманова-Карталова, Р. (2004). Социалният педагог и учителят – партньори при личностното израждане на ученика. Педагогически алманах, том 12, 1. с. 7-16. УИ ВТУ „Св. св. Кирил и Методиѝ“. [Kuzmanova-Kartalova, R. (2004). Sotsialniyat pedagog i uchitelyat – partnyori pri lichnostnoto izgrazhdane na uchenika. Pedagogicheski almanah, tom 12, 1. s. 7-16. UI VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiѝ“.] <http://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol12/iss1/2>
- Кривирадева, Б., Б. Цветков. (2010). Ролята и мястото на социално-педагогическите интернати и възпитателните училища-интернати в системата за превантивно-корекционна дейност. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, кн. Социални дейност, том 103. с. 169-190. УИ „Св. Климент Охридски“. [Kriviradeva, B., B. Tsvetkov. (2010). Rolyata i myastoto na sotsialno-pedagogicheskite internati i vazpitateelnite uchilishta-internati v sistemata za preventivno-korektsionna deynost. Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“, kn. Sotsialni deynost, tom 103. s. 169-190. UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Кутева-Цветкова, В. (2008). Относно научния статут на социалната педагогика. Педагогически алманах, том. 16, 2. с. 7-33. УИ ВТУ „Св. св. Кирил и Методиѝ“. [Kuteva-Tsvetkova, V. (2008). Otnosno nauchnia statut na sotsialnata pedagogika. Pedagogicheski almanah, tom. 16, 2. s. 7-33. UI VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiѝ“.] <http://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol16/iss2/2>
- Методика за условията и начина на предоставяне на социалната услуга „приемна грижа“ [Metodika za usloviyata i nachina na predostavyane na sotsialnata usługa „priemna grizha“] <https://chrdrinet/sites/default/files/uploads/elibrary/05/МЕТОДИКА.pdf>
- Наръчник за приемна грижа. [Narachnik za priemna grizha.] https://www.iss-bg.org/pic/Naruchnik_fostercare_bg.pdf
- Национална стратегия „Визия за деинституционализацията на деца в Република България“. [Natsionalna strategia „Vizia za deinstitutionalizatsiyata na detsa v Republika Bulgaria“] <https://www.mlsp.government.bg/uploads/35/sv/10pr008-2pr-1.pdf>
- Петрова-Димитрова, Н. (2009). Развитие на алтернативни услуги, включително приемна грижа в контекста на реформата на системата за закрила на децата – опитът на България. с. 1-20. [Petrova-Dimitrova, N. (2009). Razvitie na alternativni uslugi, vklyuchitelno priemna grizha v konteksta na reformata na sistemata za zakrila na detsata – opitat na Bulgaria. s. 1-20.] https://nmd.bg/wp-content/uploads/2009/10/Razvtie_alternativni_uslugi_za_detsa.pdf
- Правилник за прилагане на ЗЗД. Обн. ДВ. бр.66 от 25 Юли 2003г., изм. и доп. ДВ. бр.2 от 8 Януари 2021г. Глава пета, чл. 46, „а“, чл. 57в. [Pravilnik za prilagane na ZZD. Obn. DV. br.66 ot 25 Yuli 2003g., izm. i dop. DV. br.2 ot 8 Yanuari 2021g. Glava peta , chl. 46, „a“, chl. 57v.]

- Проект „И аз имам семейство“. Информационна система за управление и наблюдение на структурните инструменти на ЕС в България. [Projekt „I az imam semeystvo“. Informatsionna sistema za upravlenie i nablyudenie na strukturnite instrumenti na ES v Bulgaria.] <http://umispublic.government.bg/srchProjectInfo.aspx?id=53147>
- Радулов, В. (2018). Приобщаващото образование – нови реалности и предизвикателства. В: Сб. с материали от Юбилейна научна конференция с международно участие „Научни и практически аспекти на приобщаващото образование“ с. 11-20. УИ „Св. Климент Охридски“. [Radulov, V. (2018). Priobshtavashtoto obrazovanie – novi realnosti i predizvikatelstva. V: Sb. s materiali ot Yubileyna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchashtie „Nauchni i prakticheski aspekti na priobshtavashtoto obrazovanie“ s. 11-20. UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Терзиев, В., Д. Радев, Е. Арабска, Р. Димитровски. (2017). Процесът на деинституционализация на деца като част от развитието на социалните услуги в България. KNOWLEDGE Journal, vol. 17, 2. The teacher of the Future. pp. 19-28. [Terziev, V., D. Radev, E. Arabska, R. Dimitrovski. (2017). Protsesat na deinstitutsionalizatsia na detsa kato chast ot razvitieto na sotsialnite uslugi v Bulgaria. KNOWLEDGE Journal, vol. 17, 2. The teacher of the Future. pp. 19-28.] <http://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4315/4314>
- Тодорова, И. (2013). Детето в родителското, осиновителското, приемното семейство и институционалния дом. София: Сиела Норма. [Todorova, I. (2013). Deteto v roditelskoto, osinovitelskoto, priemnoto semeystvo i institutsionalnia dom. Sofia: Siela Norma]
- Тренд: Намаляват българите, които биха станали приемни родители. НАПГ [Trend: Namalyavat balgarite, koito biha stanali priemni roditeli. NAPG] <https://www.napg.eu/trend%2B+namaljavat+bylgarite%2B+koito+biha+stanali+pri-novini/1/MNKjIVKrcZOHMdijcxeDYxenc5erYpafYJebYReLI9evIJOPMVKPMZKTcleHIIKf>
- Цветанова, В. (2021) Социалнопедагогически характеристики на приемната грижа. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“ [Tsvetanova, V. (2021). Sotsialnopedagogicheski karakteristiki na priemnata grizha. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“]

За автора:

Вяра Цветанова, гл. ас. г-р

ЮЗУ „Неофит Рилски“

Факултет по педагогика, Катедра Социална педагогика

2700 Благоевград, България

E-mail: viara23@swu.bg

Researcher ID Web of Science: H-6688-2014

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4817-570X>

Research Gate ID: <https://www.researchgate.net/profile/Vyara-Tsvetanova-2>

About the Author:

Vyara Tsvetanova, Senior Assist. Prof., PhD

South-West University "Neofit Rilski"

Faculty of Pedagogy, Department of Social Pedagogy

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: viara23@swu.bg

Researcher ID Web of Science: H-6688-2014

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4817-570X>

Research Gate ID: <https://www.researchgate.net/profile/Vyara-Tsvetanova-2>